

รหัสวิชา	PER 3101
ชื่อรายวิชาภาษาไทย	รำหน้าพาทย์ (ตัวพระ)
ชื่อรายวิชาภาษาอังกฤษ	Nah Paht Dance (Male Character)
อาจารย์ประจำรายวิชา	อาจารย์วุฒิชัย คำทวี
คำอธิบายรายวิชา	

ประเภทและการใช้เพลงหน้าพาทย์ซึ่งเป็นเพลงปฏิบัติขั้นสูงทางนาฏศิลป์ไทย ปฏิบัติการรำหน้าพาทย์ ชุด สาธุการ ตระนิมิต ชำนาญ กระบองกัน บาทสกุณี ตระเชิญ ตระนารายณ์ ตระสันนิบาต คุกพาทย์ รั้วสามลา ศรทงง เชิดฉาน ฯลฯ เป็นต้น (เลือกตามความเหมาะสม) ในบทบาทตัวพระ

เพื่อให้ศึกษามีความรู้ มีความสามารถในการปฏิบัติตามโครงสร้างท่ารำของนาฏศิลป์ไทย เพื่อเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ท่ารำในการเรียนและการทำงานด้านนาฏศิลป์ไทยในอนาคต จึงควรศึกษาหลักการรำหน้าพาทย์ที่มีความมุ่งหมาย และการนำไปใช้เฉพาะกรณีประกอบการแสดงตามเนื้อเรื่องในละคร ก่อนนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานในอนาคต

ในปีการศึกษา 2560 ได้ปรับปรุงเนื้อหาการสอนภาคปฏิบัติที่ต้องใช้เวลาฝึกฝนให้เหมาะสมกับช่วงเวลาในการสอน คือ

- รำหน้าพาทย์ประเภทหน้าทับเสมอ คือ เสมอไทย เสมอออกภาษาได้แก่ ลาว พม่า มอญ แยกและชวา
- รำหน้าพาทย์ประเภทหน้าทับตระ ได้แก่ ตระเชิญ ตระนิมิต ตระสันนิบาต ตระนารายณ์
- รำหน้าพาทย์ประเภทหน้าทับไม้ปฏิล ได้แก่ ชำนาญ กระบองกัน ไปรยข้าวตอก
- รำหน้าพาทย์ประเภทหน้าทับพิเศษ ได้แก่ สาธุการ บาทสกุณี คุกพาทย์ รั้วสามลา
- รำหน้าพาทย์ประเภทเพลงเชิดฉิ่ง ได้แก่ เชิดฉิ่งศรทงงเชิดฉิ่งศรลัษณ์

หน้าพาทย์

“ไม่ว่าทำนองเพลงและหน้าทับกลองจะราบเรียบ เกรี้ยวกราด เคื่องขรัม ย้ำเน้น นุ่นนวล อึกทีก สะบัดเสียง ดังหรือค่อยเพียงใดก็ตาม ในขณะที่รำ จิตของผู้รำต้องสงบนิ่งเสมอ” เป็นปรัชญาของการรำเพลงหน้าพาทย์ขั้นสูง กล่าวโดย ศ.ดร.ชมนาด กิจจันทร์

1. ความหมายของเพลงหน้าพาทย์

ศิลปะการแสดงของไทยทุกประเภทจำเป็นต้องมีเพลงดนตรีประกอบการแสดงเริ่มตั้งแต่การบรรเลงเพลงใหม่โรงก่อนการแสดงจนกระทั่งวินาทีสุดท้ายที่การแสดงสิ้นสุดลงและผู้แสดงหยุดรำในบางกรณีแม้ว่าการรำของนักแสดงจะจบลงแล้วแต่หางเสียงของเพลงบรรเลงยังต้องลากยาวออกไปอีกจนกว่าผู้แสดงจะลับตาผู้ชมบทเพลงที่นักดนตรีบรรเลงเป็นเพลงใหม่โรงก่อนการแสดงก็ดีหรือเพลงที่นักดนตรีบรรเลงประกอบกิจกรรมอารมณ์ของตัวละครในขณะที่แสดงอยู่ก็ดีล้วนจัดอยู่ในเพลงประเภทเพลงหน้าพาทย์ทั้งสิ้น

“เพลงหน้าพาทย์” ได้มีผู้ให้คำนิยามไว้เป็นจำนวนมากซึ่งบางท่านก็ได้ให้ความหมายที่แตกต่างกันออกไปเล็กน้อยจนถึงแตกต่างกันมากดังนี้

“หน้าพาทย์ น. เรียกเพลงประเภทที่ใช้บรรเลงในการแสดงกิริยาอาการเคลื่อนไหว ของตัวตัวละคร เป็นต้น หรือสำหรับอัญเชิญเทพเจ้า ฤๅษีหรือบูรพาจารย์ ให้มาร่วมชุมนุมในพิธี ไหว้ครูหรือพิธีมงคลต่าง ๆ เช่น เชิด ใช้ในการเดินทางไกล เสมอ ใช้ในการเดินทางระยะใกล้ เสมอ มาร สำหรับยักษ์เดิน เสมอเถร สำหรับฤๅษีเดิน สาธุการ ใช้ในการเริ่มพิธีต่าง ๆ ตรีเชิญ ใช้ อัญเชิญเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 800)

เพลงที่บรรเลงประกอบกิริยาไม่ว่าจะเป็นเพลงกิริยาของมนุษย์สัตว์ธรรมชาติหรือวัตถุทั้งกิริยาที่มีตัวตนหรือกิริยาสมมติและตลอดทั้งกิริยาที่เป็นปัจจุบันหรืออดีต เพลงที่บรรเลงประกอบกิริยาทั้งหลายเหล่านี้ถือว่าเป็นเพลงหน้าพาทย์ทั้งสิ้น (มนตรีตราโหมท, 2507)

เพลงที่ใช้บรรเลงด้วยวงปี่พาทย์และเป็นเพลงที่บรรเลงตามท่วงทำนองและจังหวะของดนตรีเท่านั้นท่วงทำนองเพลงอาจมีทั้งอ่อนหวานโศกเศร้าตื่นเต้นแต่เดิมไม่มีเนื้อร้องเพลงหน้าพาทย์ที่มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เพลงครู” (จรรยาสุวีระวานิช 2526 หน้า 22)

“เพลงครูที่วงการศิลปด้านนาฏศิลป์ ดนตรีเคาะพับถือ ใช้กับการแสดงโขน ละคร หน้าใหญ่ หุ่นกระบอก และการแสดงอื่น ๆ อีกหลายอย่าง รวมทั้งการแสดงลิเก และใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งพิธีหลวง พิธีราษฎร์ รวมทั้งพิธีสงฆ์อีกด้วย” (สิริชัยชาญ พักจำรูญ. 2538 หน้า 18)

“เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบอากัปกิริยาอารมณ์ และการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ของตัว ละคร เพลงหน้าพาทย์นี้มีการกำหนดจังหวะและทำนองไว้อย่างมีแบบแผน รวมทั้งโอกาสที่จะนำ มาใช้ก็มีการกำหนดไว้ด้วย ตลอดจนทำรำก็มีการกำหนดทำรำไว้เป็นมาตรฐานเช่นกัน เพลงหน้า พาทย์ที่ใช้ประกอบการรำแต่ละเพลง ในเพลงเดียวกันทำรำอาจจะไม่เหมือนกัน เช่น ในเพลงตระ นิमित ผู้แสดงเป็นตัวยักษ์ ตัวลิง ตัวพระ ตัวนาง ก็จะทำตามกระบวนทำรำของตนที่แตกต่างกัน แต่จะทำรำในเพลงเดียวกัน และจังหวะเดียวกัน และก็จะจบพร้อมกัน” (สุขสันติ แวงวรรณ, 2540 หน้า 65)

“เพลงหน้าพาทย์” หมายถึง เพลงที่ใช้ประกอบกิริยาอาการของตัว ละครในการแสดงนาฏศิลป์ ไทย หรือการแสดงออกของสิ่งใด ๆ แม้แต่จะมีตัวตนหรือไม่มีตัวตน รวมถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในจินตนาการ โดยทั่วไป เพลงหน้าพาทย์จะไม่มีบทร้อง ในภายหลังมีการบรรจุบทร้องเข้าไปด้วย สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ เพลงหน้าพาทย์ที่มีการ บรรจุนี้อรรถพรณาคความเพื่อสื่อสารให้ผู้ชม ผู้ฟังและผู้แสดงได้รำนั่น ทั้ง ๆ ที่เพลงนั้น ๆ เป็น เพลงที่มีทำนองเดียวกัน ใช้หน้าทับและไม้กลองเหมือนกัน จะไม่ถือว่าเป็นเพลงหน้าพาทย์ เพราะ มีการขับร้องและรำทำบทอยู่ด้วย (ชมนาด กิจจันทร์, 2553 หน้า 36)

พอสรุปได้ว่า “เพลงหน้าพาทย์” หรือ “เพลงครู” หมายถึง เพลงที่บรรเลงด้วยวงปี่พาทย์เพื่อประกอบอากัปกิริยาอาการต่างของตัวละครในการแสดงนาฏศิลป์ไทยต่าง ๆ รวมถึงพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ต่าง เดิมที เพลงหน้าพาทย์จะไม่มีบทร้อง ต่อมา มีการบรรจุบทร้องลงในเพลงหน้าพาทย์ เพราะมีการขับร้องและรำทำบทจึงไม่ถือเป็นเพลงหน้าพาทย์ที่จำเป็นต้องมีกระบวนรำตามหน้าทับหรือไม้กลอง ถึงแม้ในทางดนตรีเพลง

หน้าพาทย์นั้นจะมีท่วงทำนองและหน้าทับที่ตายตัวแต่ในทางนาฏศิลป์ไทยอาจมีกระบวนการทำร้ายรำที่แตกต่างกันได้ขึ้นอยู่กับตัวละครและการเลือกใช้งานในครั้งนั้นๆ

2. ความหมายของการรำหน้าพาทย์

จากความหมายของเพลงหน้าพาทย์ที่ได้กล่าวมาพอจะสรุปได้ว่าการปรับหน้าพาทย์ได้ดังนี้รำหน้าพาทย์หมายถึงการแสดงการเคลื่อนไหวของร่างกายเป็นท่ารำตามนาฏยลักษณะของตัวละครให้สอดคล้องถูกต้องตามทำนองเพลงหน้าพาทย์หน้าทับและไม่กลองของคนตรีที่บรรเลงด้วยวงปี่พาทย์เหมาะสมกับบทบาทของตัวละครและเหตุการณ์ในเรื่องการรำเพลงหน้าพาทย์มาจากการคัดสรรให้เหมาะสมกับสถานการณ์บุคลิกลักษณะและอารมณ์ของตัวละครนั้นๆ ซึ่งครูอาจารย์ทางนาฏศิลป์และศิลป์ป็นได้ประดิษฐ์ขึ้นและถ่ายทอดสืบต่อกันมาอย่างเป็นแบบแผนที่สำคัญที่สุดคือเมื่อรำหน้าพาทย์ยังงี้ก็ตามจะต้องถูกต้องตามความหมายของเพลงที่นำมาใช้และสอดคล้องกับการละเทศะของการรำเพลงหน้าพาทย์นั้นๆ เสมอเพลงหน้าพาทย์แต่ละเพลงมีความหมายเฉพาะเพลงซึ่งขึ้นอยู่กับโอกาสที่ใช้เพลงหน้าพาทย์นั้นๆ เช่น ใช้ในการโหมโรงก่อนที่จะมีมหรสพลงโรงใช้ในการโหมโรงก่อนการเทศนามหาชาติใช้บรรเลงประกอบการเทศน์มหาชาติใช้บรรเลงประกอบพระราชพิธีใช้บรรเลงประกอบพิธีไหว้ครูและครอบครูคนตรีนาฏศิลป์และการช่าง และใช้ประกอบกิริยาอาการของตัวละครเป็นต้น

3. ประเภทของเพลงหน้าพาทย์

จากข้อสันนิษฐานสรุปได้ว่าเพลงหน้าพาทย์เกิดจากบัญญัติคำจากศิลป์ป็นโขนละครซึ่งต่อมาเป็นที่รับรู้เข้าใจร่วมกันอย่างแพร่หลายตลอดจนนักตรีกัยยอมรับระดับไปใช้กันอย่างกว้างขวางจะเห็นได้จากมีการเขียนตำรารวมทั้งมีการวิจัยทั้งในระดับบัณฑิตศึกษาหลายเล่มจึงดูเหมือนว่าเข้าใจเรื่องเพลงหน้าพาทย์และการรำหน้าพาทย์จนมีเอกภาพเดียวกันในทางตรงกันข้ามเมื่อพูดถึง “เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงหรือรำหน้าพาทย์ชั้นสูง” ครูดนตรีและนักดนตรีกับครูโขนละครและนาฏศิลป์ป็นหรือแม้กระทั่งคนในวงการดนตรีและนาฏศิลป์ด้วยกันอย่างมีความเห็นที่แตกต่างกันและไม่เป็นทิศทางเดียวกัน

สารานุกรมศัพท์ดนตรีไทยภาคคีตะ-ดุริยางค์ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2540 หน้า114) ได้จำแนกประเภทเพลงหน้าพาทย์ออกเป็น

1. ในราภาพรรณดาใช้กับตัวละครชั้นสามารถโหโรไปที่ไม่มีความสำคัญมากเช่นเพลงเสมอ
2. เพลงหน้าพาทย์ชั้นกลางใช้กับตัวละครที่มีความสำคัญมากขึ้นเช่นเพลงเสมอศรีสมุดเพลงเสมอเถรเพลงเสมอมาร
3. เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงใช้กับตัวละครศัพท์สูงเช่นเพลงบาทสกุณีเพลงดำเนินพราหมณ์

มนตรีตราโมท(2540 หน้า 36) กล่าวไว้ในหนังสือดุริยางคศาสตร์ไทยภาควิชาการโดยได้แบ่งประเภทของเพลงหน้าพาทย์ออกเป็นสองประเภทคือ

1. ประเภทเพลงไหว้ครูได้แก่เพลงหน้าพาทย์ต่างๆที่มีระบุชื่อไว้ในตำราซึ่งว่าด้วยการไหว้ครูเช่นตระพระปรคนธรรพไปรอยข้าวตอกเป็นต้น
2. ประเภทเพลงหน้าพาทย์พิเศษได้แก่เพลงหน้าพาทย์ต่างๆซึ่งอยู่นอกตำราไว้ครูสำหรับประกอบการแสดงโขนละครและอื่นๆเช่นเพลงพญาเดินดำเนินพราหมณ์เป็นต้น

สมาน น้อยนิศย์ ได้เขียนเรื่องลักษณะเพลงไทย จำแนกเพลงหน้าพาทย์ออกเป็น 3 ประเภท

1) เพลงหน้าพาทย์ที่ไม่มีตัวตน เป็นนามสมมติในปัจจุบัน แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม

(1) กลุ่มเพลงที่ใช้บรรเลงประกอบในพิธีไหว้ครูดนตรีไทยและโขนละคร ได้แก่ เพลงตระเข็ญ ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ตระพระปรคนธรรพ ตระพระพิฆเนศ ตระองค์พระพิราพ บาทสกุณี ตระเข็ญดำเนินพราหมณ์ พราหมณ์เข้า พราหมณ์ออก เสมอเถร เสมอมาร เสมอสามลา โคมเวียน กราวนอก กราวใน สาธุการกลอง ตระเทวาประสิทธิ์ ตระประทานพร นั่งกิน เช่นเหล่า ฯลฯ

(2) กลุ่มเพลงหน้าพาทย์ที่บรรเลงแสดงความคารวะ และอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา คนธรรพ์ ยักษ์ ให้เสด็จลงมา ณ สถานที่ที่จะกระทำพิธีอันเป็นมงคล ได้แก่

- โหมโรงเย็น ประกอบด้วย เพลงสาธุการ ตระสันนิบาต รั้วสามลา ต้นซุบหรือต้นเข้าม่าน เข้าม่าน ทำยปฐุม ลา เสมอติดรั้ว เข็ด 2 ชั้น เข็ดชั้นเดียว กลม ชำนาญ กราวใน ต้นซุบ(บางแห่งเรียกว่าปลายเข้าม่าน) การบรรเลงเพลงนี้ซ้ำอีก เป็นการแสดงว่าจบคำอัญเชิญเทพเจ้า และเทพเจ้าเสด็จมาพร้อมแล้ว

- โหมโรงเช้า ประกอบด้วยเพลง สาธุการ เหาะ รั้วลาเดียว กลมและชำนาญ

- โหมโรงกลางวัน เพลงโหมโรงกลางวันนี้วงดนตรีแต่ละสำนักจะบรรเลงเพลงไม่เหมือนกันในด้านปริมาณและประเภทของเพลง ตลอดจนแตกต่างในเรื่องการเรียงลำดับ เพลงที่แตกต่างกันอีกด้วย เช่นตัวอย่างเพลงโหมโรงกลางวันของอาจารย์มนตรี ตราโมท ดังนี้เพลงกราวใน ๓ ท่อน-เข็ด เพลงตระบองกัน (ไปรยข้าวตอก, ประสิทธิ์, ย้อนเขียน, ย้อนหนาม, รั้ว) เพลงซุบ-ลา เพลงเสมอข้ามสมุทร-รั้ว เพลงเข็ดฉาน-รั้ว เพลงปลุกต้นไม้-รั้วปลุกต้นไม้ เพลงชายเรือ หรือใช้เรือ-รั้วปลุกต้นไม้ เพลงรุกวัน เพลงแผละ เพลงเหาะ โคมเวียน เพลงไล่ และเพลงวา

- โหมโรงเทศน์ หมายถึง เพลงโหมโรงก่อนงานการเทศน์มหาชาติขาดก ได้แก่ สาธุการ เพลงกราวใน-รั้ว เพลงเข็ดกลอง เพลงซุบลงลา

(3) เพลงหน้าพาทย์ที่ไม่มีตัวตนที่จัดเป็นนามสมมติในอดีต ใช้ บรรเลงประกอบการเทศน์มหาชาติขาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ได้แก่ เพลงสาธุการ เพลงดวงพระธาตุ เพลงพญาโคก เพลงพญาเดิน เพลงเช่นเหล่า เพลงรั้วสามลา เพลงเข็ดกลองเพลงเข็ดฉิ่ง สลับเพลงโอด (3 ครั้ง) เพลงทยอย สลับเพลงโอด (3 ครั้ง) เพลงเหาะ เพลงกราวนอก เพลงตระนอน และเพลงกลองโยน-เข็ด

2) เพลงหน้าพาทย์ที่มีตัวตน เป็นเพลงใช้บรรเลงประกอบการแสดงโขนละคร ซึ่งเมื่อบรรเลงจะมีผู้แสดงรำไปด้วย ทางดุริยางคศาสตร์จัดแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ตามความสำคัญของเพลง คือ

(1) เพลงหน้าพาทย์ขั้นต้นหมายถึง เพลงหน้าพาทย์ที่ประกอบกิริยาไปมา หรือกิริยาต่างๆ อันเป็นสามัญทั่วไป เช่นเพลงเข็ดกลอง เป็นต้น

(2) เพลงหน้าพาทย์ขั้นกลางหมายถึง เพลงหน้าพาทย์ที่ประกอบกิริยาไปมาหรือการแสดงอิทธิฤทธิ์ของผู้มียศศักดิ์ เช่น เพลงเสมอมาร เพลงเสมอเถร เพลงเสมอข้ามสมุทร เพลงเสมอตีนนก (บาทสกุณี) เพลงโคมเวียน เพลงพราหมณ์เข้า เพลงพราหมณ์ออก เพลงเข็ดฉาน เพลงศรทง (๓ ตัว) เพลงตระนิมิต เพลงตระบองกัน เพลงตระสันนิบาต เพลงตระเข็ญ เพลงตระบรรทมไพร เพลงตระนารายณ์บรรทมสินธุ์ เพลงโลม-ตระนอน เพลงคุกพาทย์ เพลงรั้วสามลา

(3) เพลงหน้าพาทย์ขั้นสูง หมายถึง เพลงหน้าพาทย์ที่ประกอบกิริยาอัญเชิญหรือการบูชาคารวะครู เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เพลงกลุ่มนี้หากจะบรรเลงได้นั้น จำเป็นต้องมีการตั้งเครื่องสังเวคมีประธานผู้อ่านโองการ ได้แก่ เพลงองค์พระพิราพ เพลงตระพระปรคนธรรพ เพลงตระพระวิศณุกรรม เพลงตระพระปัญจะสีขร เพลงตระพระพิฆเนศ เพลงตระพระพรหม เพลงตระฤาษีกลไยโกษฐ์ และยังมีหมายถึงเพลงสาธุการกลองเพลงตระเทวาประสิทธิ์ เพลงตระประทานพร เพลงตระประสิทธิ์ ซึ่งเพลงทั้ง 4

เพลงนี้จัดอยู่ในหน้าพาทย์ชั้นสูงเพราะใช้บรรเลงในพิธีไหว้ครูเท่านั้น แต่ไม่อยู่ในกฎเกณฑ์เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงเทียบเท่ากับเพลงองค์พระพิราพ

จตุรงค์ มนตรีศาสตร์ (2523.หน้า 130-131) สรุปประเภทของเพลงหน้าพาทย์ได้ดังนี้

1) หน้าพาทย์ธรรมดา หมายถึง เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้รำประกอบกิริยาปกติ เช่น เพลงช้า เพลงเร็ว เสมอ ฯลฯ

2) เพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า “เพลงครู” ถือว่าเป็นเพลงที่มีความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัว บรรดาศิลปินที่ได้ยินเพลงเหล่านี้ก็จะยกมือไหว้เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบทที่ ความเคารพที่มีต่อคุณครูบาอาจารย์ เพลงเหล่านี้คือ เพลงตระนิมิต ตระบองกัน ชำนาญ สาธุการ เป็นต้น

ศุภชัย จันทรสุวรรณ กล่าวถึงเพลงหน้าพาทย์ว่า “ทางด้านดนตรีจะแบ่งเพลงหน้าพาทย์ออกเป็น 3 ประเภท คือหน้าพาทย์ชั้นสูง หน้าพาทย์ชั้นกลางและหน้าพาทย์ธรรมดา แต่โดยส่วนตัวแล้ว มีความเห็นว่า หน้าพาทย์ทางด้านนาฏศิลป์ แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ หน้าพาทย์ธรรมดาและหน้าพาทย์ชั้นสูง เท่านั้น

ความสัมพันธ์ของเพลงหน้าพาทย์กับบทบาทและอารมณ์ของตัวละคร

เพลงหน้าพาทย์เป็นเพลงที่ในความคิดสิทธิ์อยู่ในตัว ผู้รำจะต้องยึดทำนองเพลงและหน้าทับไม่กลองของเพลงหน้าพาทย์เป็นหลัก และต้องสามารถทำให้แม่ท่าแต่ละท่ารำนั้นตรงกับประโยคหรือวรรคของเพลงพอดีการนำเพลงหน้าพาทย์ไปใช้ในการแสดงนั้นจะต้องพิจารณาด้วยว่านำมาใช้สอดคล้องกับบุคลิกลักษณะอารมณ์และคุณลักษณะของตัวละครที่แสดงท่ารำตามกิริยาและอารมณ์ในบทหรือไม่เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อนักดนตรีหรือนาฏศิลปินได้ยินเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงจะยกมือไหว้เพื่อเป็นการแสดงความเคารพอันเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อบทที่มีต่อคุณครูบาอาจารย์เพลงหน้าพาทย์แบ่งตามหน้าที่การนำไปใช้ประกอบการแสดงของตัวละคร แบ่งได้ 7 ลักษณะ คือ

1. เพลงหน้าพาทย์ประกอบกิริยาไปมา ได้แก่

- เพลงเสมอ ใช้ประกอบกิริยาการเดินทางระยะไกล ไปช้าๆ ไม่มีร้อน
- เพลงเชิด ใช้ประกอบกิริยาการเดินทางระยะไกลไปมาอย่างรีบร้อน
- เพลงโคมเวียน ใช้ประกอบกิริยาการเดินทางในอากาศของเทวดาและนางฟ้า
- เพลงแผละ ใช้ประกอบกิริยาการไปมาของสัตว์มีปีก เช่น นก ครุฑ
- เพลงซุบ ใช้ประกอบกิริยาไปมาของตัวละครศักดิ์ต่ำ เช่น นางกำนัล

2. เพลงหน้าพาทย์ประกอบการยกทัพ ได้แก่

- เพลงกราวนอก สำหรับการยกทัพของมนุษย์ ลิง
- เพลงกราวกลาง สำหรับการยกทัพของมนุษย์
- เพลงกราวใน สำหรับการยกทัพของยักษ์

3. เพลงหน้าพาทย์ประกอบความสนุกสนานรำเริง ได้แก่

- เพลงกราวรำ สำหรับกิริยาเยาะเย้ย

- เพลงสั้นวล สำหรับแสดงควมรื่นเริงชื่นชม
 - เพลงช้า เพลงเร็ว สำหรับแสดงควมรื่นเริง
 - เพลงดูยฉาย สำหรับแสดงควมภูมิใจในความงาม
 - เพลงแม่ศรี สำหรับแสดงควมภูมิใจในความงามมักจะใช้ต่อจากเพลงดูยฉาย
4. เพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ได้แก่
- เพลงตระนิมิต สำหรับการแปลงกาย ชุบคนตายให้ฟื้น
 - เพลงคุกพาทย์ สำหรับการแสดงอิทธิฤทธิ์ หรือเหตุการณ์อันน่าสะพรึงกลัว
 - เพลงรัว ใช้ทั่วไปในการสำแดงเดช หรือแสดงปรากฏการณ์โดยฉับพลัน
5. เพลงหน้าพาทย์ประกอบการต่อสู้และไล่ติดตาม ได้แก่
- เพลงเข็ดนอก สำหรับการต่อสู้หรือการไล่ติดตามของตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น หนุมาน ไล้จับนางสุพรรณมัจฉา หนุมานไล้จับนางเบญกาย
 - เพลงเข็ดฉาน สำหรับตัวละครที่เป็นมนุษย์ไล่ตามสัตว์ เช่น พระรามตามกวาง
 - เพลงเข็ดกลอง สำหรับการต่อสู้ การรุกไล่ฆ่าฟันกันโดยทั่วไป
 - เพลงเข็ดฉิ่ง ใช้ประกอบการรำก่อนที่จะใช้อาวุธสำคัญหรือก่อนกระทำกิจสำคัญ
6. เพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดงอารมณ์ทั่วไป ได้แก่
- เพลงกล่อม สำหรับการขับกล่อมเพื่อการนอนหลับ
 - เพลงโลม สำหรับการเข้าพระเข้านาง การเล้าโลมด้วยความรัก
 - เพลงโอด สำหรับการร้องไห้
 - เพลงทยอย สำหรับอารมณ์เสียใจเศร้าใจขณะที่เคลื่อนที่ไปด้วย เช่น เดินพลางร้องไห้ พลาง
7. เพลงหน้าพาทย์เบ็ดเตล็ด ได้แก่
- เพลงตระนอน แสดงการนอน
 - เพลงลงสง สำหรับการอาบน้ำ
 - เพลงเซ็นเหล่า สำหรับการกิน การดื่มสุรา

คำศัพท์ที่มักจะเจอในการรำพาทย์

หน้าทับ หมายถึง วิธีตีตะโพนตามแบบแผนที่มีบัญญัติไว้สำหรับตีกำกับจังหวะประจำกับทำนองเพลงโดยเฉพาะ

ไม้ หมายถึง การกำหนดนับจำนวนการตีกลองทัดที่เรียกว่า “ไม้เดิน” การตีไม้เดินที่หนึ่งจะเรียกว่า 1 ไม้ 2 ที่ จะเรียกว่า 2 ไม้

ไม้กลอง หมายถึง การตีกลองทัดตามแบบแผนที่มีบัญญัติไว้เป็นประจำกับทำนองเพลงโดยเฉพาะ กลองทัดจะมีหน้าที่ตีให้ถูกต้องตามแบบแผนที่มีบัญญัติไว้เป็นประจำกับทำนองเพลงต่างๆ เช่นเดียวกับเครื่องที่ซึ่งไว้ด้วยหนังที่เสียนเสียงทับ เพราะฉะนั้นวิธีการตีกลองทัดจึงเรียกว่า “ไม้กลอง” ไม่เรียกว่า “หน้าทับ”

ไม้เดิน หมายถึง ไม้ที่ตีลงที่หน้ากลองทัดตัวเมีย(เสียงต่ำ) ด้วยจังหวะที่สม่ำเสมอ จะถี่หรือห่างเท่าใดขึ้นอยู่กับลักษณะของทำนองเพลง

ไม้ลา หมายถึง ไม้ที่ตีลงที่หน้ากลองทัดตัวผู้(เสียงสูง) สลับกับตีที่หน้ากลองทัดตัวเมีย(เสียงต่ำ) ต่อจากไม้เดิน ด้วยจังหวะการตีที่ไม่เท่ากัน จะช้าหรือเร็วกว่าจังหวะบ้าง จะสั้นหรือยาวขึ้นอยู่กับทำนอง เพลงไม้ลาเป็นไม้ที่แสดงการจบของเพลงนั้นๆ ตามแบบแผนที่บัญญัติไว้

บากไม้เดิน หมายถึง การบอกสัญญาณการหมดท่อนเพลงหรือประโยคเพลง โดยตีดำเนินเป็นไม้เดินสม่ำเสมอถี่เป็น 1 เท่าตัวของไม้เดินปกติที่กลองทัดเสียงสูง 2 ไม้ จากนั้นจึงเปลี่ยนมาตีกลองทัดเสียงต่ำอีก 2 ไม้ ในระยะจังหวะเท่ากัน เช่น บากไม้เดินในเพลงเชิดฉาน

ไม้ปฏูล หมายถึง ชื่อเรียกการตีตะโพน-กลองทัดในเพลงกระบองกันของการแสดงโขนละครแต่โบราณเพื่อให้ผู้รำเพลงหน้าพาทย์ เข้าใจการนับจังหวะไม้กลองซึ่งนายอุดม อังศุธร อดีตผู้เชี่ยวชาญวิทยาลัยนาฏศิลป์ ได้รับการถ่ายทอดจากครูลมุล ยมะคุปต์ว่าการรำหน้าพาทย์ เพลงกระบองกันเรียกว่า “ไม้ปฏูล” ไม่เรียกว่า “ไม้กลอง ไม้เดิน ไม้ลา”

เล่นไม้ หมายถึง การตีกลองทัดพลิกเพลงสอดแทรกให้ผิดไปจากแบบแผนไม้กลองเดิม แต่ยึดถือไม้กลองอันเป็นเนื้อแท้ของเดิมไว้เป็นหลัก เพื่อแก้เบื่อและเพื่อให้เหมาะสมกับท่ารำของตัวโขนละครที่บรรเลงประกอบ เช่น การเล่นไม้ในเพลงกลม เป็นต้น

รำหน้าพาทย์หมายถึง การแสดงการเคลื่อนไหวเป็นท่ารำตามนาฏยลักษณะของตัวละคร ให้สอดคล้องถูกต้องตามทำนองเพลงหน้าพาทย์ หน้าทับและไม้กลองของดนตรีที่บรรเลงด้วยวงปี่พาทย์เหมาะสมกับบทบาทของตัวละครและเหตุการณ์ในเรื่องที่แสดง ทำรำหน้าพาทย์มาจากการคิดสรรให้เหมาะสมกับฐานะ บุคลิกลักษณะและอารมณ์ของตัวละครนั้นๆ ซึ่งครูอาจารย์ทางนาฏศิลป์ และศิลปินได้ประดิษฐ์ขึ้นและถ่ายทอดสืบต่อกันมาอย่างเป็นแบบแผน เพลงหน้าพาทย์และรำหน้าพาทย์จะต้องเป็นเพลงเดียวกัน เช่น รำหน้าพาทย์เพลงสาธุการ เพลงที่บรรเลงประกอบการรำหน้าพาทย์นั้นต้องเป็นเพลงสาธุการเช่นกัน ความหมายของเพลงที่บรรเลงประกอบการรำจึงเป็นไปตามนัยของการรำนั้นๆ ด้วย ทั้งๆที่ท่ารำเพลงหน้าพาทย์นั้น ไม่ได้สื่อความหมายในลักษณะที่เป็นภาษาท่าทางแต่ประการใด